

Караткевіч В.І. (Магілёў)

СПЕЦЫФІКА Вывучэння сучаснай беларускай літаратуры для дзяцей у кантэксце вучэбнай дысцыпліны «Сусветная і айчынная дзіцячая літаратура»

У працэсе фарміравання кампетэнцый спецыяліста ў галіне дашкольнай адукацыі важнае месца займае вучэбная дысцыпліна «Сусветная і айчынная дзіцячая літаратура», якая мае на мэце «вывучэнне тых заканамернасцяў развіцця замежнай і айчынай літаратуры для дзяцей, якія атрымалі рэалізацыю ў творчасці яе канкрэтных прадстаўнікоў»¹ [4, с. 4]. Тыповая праграма па гэтай вучэбнай дысцыпліне складаецца з двух раздзелаў – «Сусветная дзіцячая літаратура» і «Беларуская дзіцячая літаратура» [4, с. 6–7]. У кантэксце апошняга асаблівая ўвага надаецца дзіцячай літаратуры на сучасным этапе. На вывучэнне гэтай тэмы адводзіцца 12 гадзін.

Каб асэнсаваць праблему выкладання сучаснай літаратуры, важна дакладна акрэсліць яе часавыя межы. Гэтае пытанне з'яўляецца дастаткова прынцыповым, бо мастацкі твор не можа існаваць сам па сабе, без кантэксту іншых мастацкіх твораў і таго грамадскага асяродку, у якім працуе пісьменнік. Мы зыходзім з таго факту, што на мяжы ХХ–ХХІ стагоддзяў, калі адбываюцца значныя сацыяльна-эканамічныя змены ў нашым грамадстве, пачынаецца і новы этап развіцця беларускай літаратуры. Уводзячы грамадска-палітычны кантэкст, мы ўводзім шэраг эстэтычных і этычных жаданняў рэцыпіента, што не можа адбіцца і на вывучэнні тых або іншых эстэтычных прадуктаў часу, якімі з'яўляюцца мастацкія творы.

На занятках неабходна разгледзець наступныя пытанні: агульныя тэндэнцыі развіцця беларускай дзіцячай літаратуры на сучасным этапе; мастацкія асаблівасці эпічных твораў для дзяцей, мастацкія асаблівасці лірычных твораў для дзяцей, мастацкія асаблівасці драматургічных твораў для дзяцей, а таксама звярнуцца да разгляду сучаснай літаратурнай казкі.

У працэсе аналізу тэндэнцый развіцця студэнты мусяць атрымаць пэўнае ўяўленне пра новую сацыякультурную сітуацыю, якая склалася на мяжы ХХ і ХХІ стагоддзяў (дэмакратызацыя, хваля адраджэння, чарнобыльская трагедыя і інш.), а таксама пра новае мастацтва для дзяцей і дарослых, што прывяло да стварэння «ўніверсальнай» літаратуры, складанай па сваёй жанравай прыродзе і праблемна-тэматычнай разнастайнасці.

¹ Тут і далей пераклад з рускай мовы наш.

Гэты перыяд l'art contemporain¹ беларускага прыгожага пісьменства з'яўляецца адметным, ён характарызуецца засваеннем сусветных традыцый, якія накладваюцца на ўжо назапашаны вопыт беларускай нацыянальнай літаратуры. Сучасны літаратурны працэс не атрымаў яшчэ дастатковага асэнсавання, што абцяжарвае аналіз сучаснай літаратуры на розных ступенях адукацыі. Складанасць яе вывучэння заключаецца і ў тым, што творы, напісаныя зусім нядаўна, яшчэ не прайшлі праверку на трываласць – праверку часам. Тым не менш вывучаць сучасную літаратуру неабходна, бо яна найбольш адлюстроўвае тые абставіны, у якіх мы жывём, што набліжае яе да дзяцей, дапамагае ім у працэсе сацыялізацыі і фарміраванні сістэмы маральна-этычных каштоўнасцяў.

Для студэнтаў важна давесці, што ў канцы ХХ стагоддзя змяняюцца прыныцы вывучэння літаратуры: адбываецца адыход ад ідэалізацыі рэчаіснасці, пераацэнка многіх мастацкіх з'яў, арыентацыя на разгляд айчынных мастацкіх твораў у кантэксте сусветнай літаратуры і інш. Важнай часткай літаратурнага працэсу становяцца творы пісьменнікаў, якія жылі і жывуць за межамі Беларусі (напрыклад, В. Швед, М. Гайдук, С. Валодзька). Істотна на развіццё дзіцячай літаратуры ў Беларусі паўплывалі беларускамоўныя сродкі масавай інфармацыі, арыентаваныя на дзіцячую аўдыторыю і бацькоў, выхавацеляў: часопісы «Бязрозка», «Вясёлка», «Лесавік», «Гарбузік», «Маленькі рыцар Беззаганнай», «Пачатковае навучанне: сям'я, дзіцячы сад, школа», «Пачатковая школа», «Пралеска», «Роднае слова», газета «Раніца».

У сучаснай беларускай эпічнай літаратуры для дзяцей назіраецца тэндэнцыя да змен у форме падачы матэрыялу: коміксы (напрыклад, «Дзе жылі бурсонікі» У. Цвяткова, А. Каршакевіча, «Дзікае паляванне: легенда ў малюнках» А. Глобуса, У. Сцяпана, «Пашталён» А. Чаркасава, «Як кот звяроў напалохаў»), аўдыякнігі (напрыклад, «Казкі жыцця Мікіткі і Данілка» І. Кузьмініча, «Дзед і жораў. Дымок ад аўсянай кашы: аўдыяспектаклі паводле твораў В. Вольскага), кнігі-гульні (напрыклад, «Мінск: падарожжа па горадзе» (аўтары тэксту Л. Рублеўская, П. Грынчанка; мастак У. Карман).

Істотна пашыраецца тэматычная і праблемная разнастайнасць эпічных твораў для дзяцей. Па-новаму асэнсоўваецца праблема побыту дзяцей і маральна-этычных пошукаў («Аперацыя «Падхалім» Э. Луканскага,

¹ «У англа-амерыканскай і французскай навуцы аб мастацтве ХХ стагоддзя ўсталявалася пэўнае размежаванне паняццяў l'art moderne і l'art contemporain, якія на беларускую мову перакладаюцца як «сучаснае мастацтва». <...> Паняцце «l'art contemporain» адносіцца перш за ўсё да «бягучага» мастацкага працэсу 1960–1990-х гадоў, напоўненаму разнастайнасцю тэндэнцый – ад новых форм абстракцыі да радыкальнага гістарызму і эклектыкі» [2, с. 6].

«Жаніх і нявеста» Б. Сачанкі, «Усё цудоўна, або Урок бяспечнага каханна», «Лёшкава каханне, або Віртуальнае дрэва рэальнасці», «Першы боль, або Доказ закона прыгажосці» В. Гапеева, «Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца» А. Бадака, «Казімір – сын Ягайлы + Насця з 8 «Б» →» Р. Баравіковай). Паняцце «Радзіма» істотна лакалізуецца ў параўнанні з літаратурай савецкага часу: родная старонка – не вялікая краіна СССР, а Беларусь. Для дзяцей прапануюцца самыя разнастайныя кнігі, якія знаёмяць з гістарычным мінулым нашай краіны, культурнымі асаблівасцямі яе жыхароў. Неабходна звярнуць увагу студэнтаў на серыю літаратурна-мастацкіх выданняў пад назвай «Сем цудаў Беларусі» («Сем цудаў Беларусі» У. Ягоўдзіка, «Славутыя родам сваім», «Адвечны покліч Радзімы», «Званы Нямігі» А. Бутэвіча).

Шмат увагі надаецца праблемам экалагічнай культуры, выхаванню гуманістычных адносін да прыроды («Ключы бабулі Зімы» І. Галубовіча, «Госць з Чырвонай кнігі» Э. Луканскага, «Каляровая затока» П. Васючэнкі). Арыгінальным выданнем, што спалучае пазнавальныя і выхаваўчыя творы пра прыроду, з'яўляецца кніга Я. Галубовіча «Ад студзеня да студзеня: Каляндар прыроды».

Лепшыя традыцыі прыгодніцкай літаратуры, закладзеныя яшчэ Янкам Маўрам, атрымалі развіццё ў творах А. Федарэнкі («Афганская шкатулка»), А. Якімовіча («Гордзіеў вузел, альбо Нявыдуманая гісторыя з жыцця Алеся Пятрашкі», «Эльдарда просіць дапамогі», «Таямніцы Тунгускага метэарыта»).

Неабходна звярнуць увагу, што пісьменнікі імкнуцца ў творах «асучасніць» мастацкі свет сваіх твораў за кошт апісання сучаснага горада, падкрэсленай увагі да дэталей, якія характэрны для нашага часу (напрыклад, галоўны герой казачнай аповесці У. Васькова «Дахавік Казію» чытае часопісы «Ідзі вашага дома», «Прыгожыя дамы», падарожнічае разам з сябрамі ў Еўропу без візы, «як кантрабандыст»), а таксама за кошт выкарыстання сучаснага слэнгу (напрыклад, у казцы А. Масла «Папучок Фэлік падарожнічае» тлумачыцца, што ««ДзяржСТРАХ» для людзей тое самае, што «Супрацькатэ» для папучынай радзіны» [3, с. 5], сам «круты спецыяліст» Фэлік з кампаніяй прыязджае на шопінг, потым зладжвае салют у інтэрнэт-кавярні, разам з «выбітнымі тусоўшчыцамі, загартаванымі дыскатэкамі», Ларыскай і Анфіскай катаецца па горадзе на джыпе).

Таксама важнай тэндэнцыяй развіцця дзіцячай літаратуры на сучасным этапе з'яўляецца павелічэнне колькасці твораў, дзе пераважае пазнавальны кампанент (напрыклад, «Чароўнае шкло» А. Пятровіча, «Мой сябар Слаўка» Э. Луканскага), а таксама твораў энцыклапедычнага характару (напрыклад, серыя кніг «Зямля мая»: «Мінералы. Горныя пароды. Метэарыты: У свеце беларускага каменя» У. Бардона, «Рыбы: калі рэкі беглі

вольна...» А. Зубея, «Насякомья: шасціногія суседзі» Л. Чумакова, «Земнаводныя. Паўзуны: успамін пра забыты палёт» С. Зуёнка, Р. Навіцкага, С. Драбянкова, «Грыбы: вялікая таямніца прыроды» Я. Шарапавай).

Адметнае месца сярод дзіцячага эпасу мяжы ХХ–ХХІ стагоддзяў займаюць творы забаўляльнага характару для дзяцей рознага ўзросту («Наша Маша» У. Ліпскага, «Акадэмія... на колах, альбо За вяселькай наўздагон» М. Чарняўскага, «Акрбат у дупельцы» П. Місько).

Сучасныя лірычныя творы для дзяцей таксама вызначаюцца разнастайнасцю ў жанрава-тэматычных адносінах. Вызначальным з'яўляецца засваенне фальклорных традыцый на самых розных узроўнях: стыль, жанр, паэтыка. Выходзіць шмат зборнікаў вершаў, лічылак, загадак, скарагаворак, пацешак і г.д. (напрыклад, «Суседзі па сусеце» У. Мазго, «Хітрыя літары» І. Курбенкі, «Загадкі Зайкі-загадайкі» У. Мацвеевкі).

Паэты таксама эксперыментуюць з формай данясення сваіх твораў да рэцыпіентаў. З'яўляюцца практы кшталту выдання кнігі і аўдыяальбома «Цік-так, ходзікі» Л. Пранчака, аўдыяальбома «Сабака Чапа», дзе змешчаны дзіцячыя песні Г. Шэмета.

Тэматычна лірычныя творы ў многім паўтараюць творы эпічныя.

Што тычыцца драматургіі, то неабходна заўважыць, што ў большасці сваёй гэта творы казачнага і фэнтэзійнага характару. Неабходна заўважыць, што адбываецца мадэрнізацыя фантастычных сюжэтаў: яны асучасніваюцца (напрыклад, «Навагодні дэтэктыў» П. Васючэнкі), закранаюць вострыя праблемы сучаснага жыцця падлеткаў і юнакоў (напрыклад, «Рамантычнае падарожжа на той свет» Г. Багданавай), утрымліваюць нехарактэрныя для дзіцячай літаратуры элементы трылера (напрыклад, «У чорным-чорным горадзе» М. Клімковіча, М. Шайбака, «Звар'яцелы Альберт, альбо Прароцтвы шляхціца Завальні» С. Кавалёва). Драматургі выкарыстоўваюць модныя стратэгіі рымейку (напрыклад, «Новы калабок» П. Васючэнкі), абсурдызацыі рэчаіснасці (напрыклад, «Дзівосныя авантуры паноў Кубліцкага ды Заблоцкага» П. Васючэнкі і С. Кавалёва, «Чарадзейныя суніцы» А. Якімовіча).

Значна меней у параўнанні з папярэднім перыядам з'яўляецца п'ес рэалістычнага характару, што ў нейкай ступені кампенсуецца «дарослымі» творами (напрыклад, «Кім» А. Дударова). Рэалістычныя п'есы прысвячаюцца адлюстраванню быту дзяцей, фарміраванню сістэмы маральна-этычных каштоўнасцяў (напрыклад, «Рэпетыцыя» А. Федарэнкі, «2 x 2 = ?» П. Васілеўскага). Часцей у гэтых творах фабулай «кіруе» не драматычнае дзеянне, а гульня ў сітуацыю. У тэкстах галоўным з'яўляецца прынцып індэтэрмінаванасці, паводле якога адвяргаецца ўсеагульная заканамернасць, прычынна-выніковая сувязь і залежнасць. Гутарка ператвараецца ў фабульнае дзеянне.

У галіне літаратурнай казкі пануе фальклорны рэнесанс, які праяўляецца на розных узроўнях існавання твора (напрыклад, «Мужык і пан» А. Федарэнкі, «Сама рабка, на галаве – чырвоная шапка» П. Місько), а таксама эксперыментальная казка. Апошняя ўтрымлівае значны філасофскі кампанент, з'яўляецца прытчавай (напрыклад, «Дзед Манюкін і ўнукі», «Дзед Манюкін не салжэ» В. Шырکو, «Казкі: гісторыі (не) пра нас» С. Календы).

Асобае месца займаюць казкі з навуковым зместам і казкі адукацыйнага характару, галоўная задача якіх – у зямальнай і даходлівай форме данесці дзецям пэўную навуковую інфармацыю (напрыклад, «Чарадзейная іскра: казкі аб правілах руху» Р. Аўраменкі, «Трак, або Касмічны чалавечак» В. Вылканава, «Гра Андрэйку Добрыка і чорціка Дуроніка», «Клякса-Вакса і Янка з Дзіўнагорска» У. Ліпскага).

Такім чынам, студэнты атрымаюць разнастайныя звесткі пра сучасную беларускую дзіцячую літаратуру.

Важна засяродзіць увагу і на праблемах развіцця. Адною з найважнейшых з'яўляецца аднабаковая ўзроставае скіраванасць сучаснай беларускай літаратуры: фактычна нераспрацаванай застаецца літаратура для падлеткаў. Зніжаецца папулярнасць кнігі як крыніцы інфармацыі і сацыяльнага вопыту, яе падмяняюць іншыя віды мастацтва (кіно, мультыплікацыя, камп'ютарныя гульні).

Пры гэтым нельга забываць, што беларуская дзіцячая кніга з'яўляецца найважнейшым сродкам выхавання дзяцей, сродкам перадачы будучым пакаленням духоўнага вопыту народа.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская дзіцячая літаратура : вучэб. дапам. / А.М. Макарэвіч [і інш.] ; пад агул. рэд. А.М. Макарэвіча, М.Б. Яфімавай. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 688 с.

2. Духан, И.Н. Современное искусство: история продолжается / И.Н. Духан // Современное искусство Франции / К. Милле ; под. ред. И.Н. Духана ; пер. с франц. Л.П. Морозова [и др.]. – Минск : Прописи, 1995. – С. 6–13.

3. Масла, А.С. Пацучок Фэлік падарожнічае : казка / А.С. Масла. – Мінск : Звязда, 2013. – 32 с.

4. Мировая и отечественная детская литература : тип. учеб. программа для высш. учеб. заведений по специальностям: 1-01 01 01 Дошк. образование; 1-01 01 02 Дошк. образование. Доп. специальность ; сост.: И.Г. Добрицкая, О.Б. Нестерович. – Минск, 2009. – 35 с.